Komárom/Komárno

*Cezhraničné vzťahy v dvoch stredoeurópskych sesterských mestách (1960–1985)**

Stefano Bottoni

Komárom v Maďarsku a Komárno na Slovensku¹ sú „sesterskými mestami“ na dvoch brehoch Dunaja.² V tejto štúdii skúmam, ako fungovali formálne a neformál-

* Štúdia vznikla za podpory štipendijného programu Bolyai János Maďarskej akadémie vied a Volkswagen Stiftung. V pozmenenom znení vyšla pod názvom „Komárom/Komárno: Offizielle und inoffizielle Beziehungen in einer ungarisch-slowakischen Zwillingstadt (1960–1985)“ v zborníku: BORODZIEJ, Włodzimierz – KOCHANOWSKI, Jerzy – PUTTKAMER, Joachim von (ed.): „*Schleichwege*“: *Inoffizielle Begegnungen sozialistischer Staatsbürger zwischen 1956 und 1989*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2010, s. 67–90. Štúdia vyšla aj maďarsky pod názvom „Hivatalos és informális kapcsolatok egy közep-európai ikervárosban (1960–1985)“ v časopise *Regio: Kisebbség, Politika, Társadalom* (Regio: Menšiny, politika, spoločnosť), roč. 19, č. 3 (2008), s. 27–47.

- 1 Pomenovanie oboch miest je dodnes zdrojom napätia. Pred rokom 1919 malo legálnu právomoc mesta len Komárno ležiace na severnom brehu Dunaja, obec Szőny na južnej strane sa začala výraznejšie rozvíjať až v období rakúsko-uhorského dualizmu. Po prvej svetovej vojne bolo historické Komárom pripojené k Československu a nadobudlo pomenovanie Komárno. Maďarské úrady prekrstili ÚjSZőny najprv na Komárom-Újváros (Komárom-Nové mesto), neskôr v roku 1924 na Komárom. Československé Komárno začali označovať názvom Révkomárom, s čím sa nedokázali zmieriť tamojší obyvatelia, podľa ktorých toto pomenovanie mohlo naznačovať nadradenosť maďarského Komáromu. Spoločenské vedy preferujú „neutrálnejšie“ pomenovanie Severné Komárom/Južné Komárom, zatiaľ čo obyvateľstvo pomenúva sesterské mesto jednoducho pojmom „túl-Komárom“. V tejto štúdii používam dnešné oficiálne pomenovanie oboch miest.
- 2 Medzinárodná odborná literatúra pomenúva sídla rozdelené hranicou v dôsledku historických udalostí pojmami *twin towns*, *double towns*, *divided towns*, *border towns* alebo *neighbouring*

ne vzťahy v každodennom živote ich obyvateľov v čase socializmu, konkrétne v rokoch 1960 až 1985. V duchu európskej integrácie sledovalo v posledných rokoch viacero hospodárskych a inštitucionálnych výskumov paralelný vývoj pohraničných sesterských miest, ako aj priebeh inštitucionalizácie obojstranných hospodárskych a politických vzťahov. Okrem iných Helga Schultzová a jej kolegyne načrtli premenu systému vzťahov štyridsiatich ôsmich takýchto sesterských sídel – medzi nimi sú i Komárno a Komárom, Štúrovo a Esztergom (Ostrihom), Seňa a Hidasnémeti, Lendava a Rédics, Terezín a Barcs.³ Pozornosť vedeckých prác sa však zameriavala hlavne na možnosti medzinárodnej spolupráce vyplývajúce z geopolitickej situácie po roku 1989, napríklad na vytváranie euroregiónov a budovanie kultúrnych vzťahov.⁴ O Komárne/Komárome vznikli zväčša historické práce z oblasti osvetu a mestských dejín,⁵ respektíve hospodárstva a spoločnosti.⁶

towns. O pojme pohraničnosti, o systéme vzťahov európskych pohraničných oblastí, o formovaní lokálnej a národnej identity viď medzinárodný výskum vedený Ulrike H. Meinhofovou (bibliografia a informácie sú k dispozícii na webovej stránke <http://www.borderidentities.com>).

- 3 SCHULTZ, Helga – STOKŁOSA, Katarzyna – JAJEŚNIAK-QUAST, Dagmara: *Twin towns on the borders as laboratories of European integration*. (Frankfurter Institut für Transformationsstudien, Discussion paper č. 4.) Frankfurt/M., Institut für Transformationsstudien 2002. O zmenách nemecko-poľského pohraničného poriadku a o vzťahoch rozdelených miest pozri SCHULTZ, Helga (ed.): *Grenzen im Ostblock und ihre Überwindung*. Berlin, Arno Spitz 2001.
- 4 ÉGER, György: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában* [Regionalizmus, hranice a menšiny vo východnej časti strednej Európy]. Budapest, Osiris 2000; v maďarsko-slovenských súvislostiach viď HIDEGH, Anna Laura – MIKLÓS, Anna Erzsébet: Eurorégiókról szlovák-magyar kitekintéssel [O euroregiónoch pohľadom Slovákov a Maďarov]. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* [Fórum – Spoločensko-historická revue], roč. 8, č. 2 (2006), s. 3–26. Svetlou výnimkou je nasledujúca mikrosociologická analýza o Ostrihome a Štúrove/Párkány: VÁRI, András: *Határkerülés: A vállalkozók szomszéd országához fűződő gazdasági kapcsolatai az esztergom-párkányi kistérségben* [Hospodárske kontakty podnikateľov so susednou krajinou v komáromsko-ostrihomskom mikroregióne]. In: *Regio*, roč. 13, č. 2 (2002), s. 51–83.
- 5 História Komáromu v oblasti štátnej správy a osvetu sa zaoberali okrem iných nasledujúce štúdie: MÁCZA, Mihály: *Komárom: Történelmi séták a városban* [Komárom: Historické potulky mestom]. Pozsony, Madách 1992; KECSKÉS, László: *Komárom, az erődök városa* [Komárom – mesto pevností]. Budapest, Zrínyi Kiadó 1984; SZÉNÁSSY, Zoltán: *Rév-Komárom*. Komárom, KT Kiadó 1998.
- 6 KOVÁCS, Éva: A „házassági piac“ alakulása Komáromban (1900–1940) [Formovanie „obchodovania s manželstvom“ v Komárome (1900–1940)]. In: HORVÁTH, Zsolt K. – LUGOSI, András – SOHAJDA, Ferenc (ed.): *Léptékváltó társadalomtörténet* [História meniacich sa spoločenských vzťahov]. Budapest, Hermész Kör – Osiris 2003, s. 366–394; KOVÁCS, Éva: *Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918–22, 1938* [Výmena názorov na medzníky v dejinách Komáromu v rokoch 1918–1922, 1938]. In: BÁRDI, Nándor (ed.): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában* [Konflikty a ich riešenie v strednej Európe]. Budapest, Teleki László Alapítvány 2000, s. 181–212; GOMBKÖTŐ, Gábor: *A Komáromi Lenárugyár története 1904–1979* [História továrne na výrobu ľanovej priadze v Komárome v rokoch 1904–1979]. Komárom, Komárom m. Lapk. Váll. 1979; SIKOS, Tamás T. – TINER, Tibor: *Egy város – két ország: Komárom-Komárno* [Jedno mesto v dvoch štátoch: Komárom-Komárno]. Komárom, Selye János Kutatóintézete 2007.

Môj výskum v oblasti histórie vzájomných vzťahov spája humánny zemepis a *histoire croisée*. Mikroanalytický prístup motivovala predovšetkým tá skutočnosť, že makroanalytický, „inštitucionálny“ výskum pohraničných oblastí veľa ráz zanedbával historické skúsenosti. Z perspektívy Komáromu hľadám odpoveď na otázku, ako vplývala maďarská podoba socializmu na skutočnosť, že v susednom meste tvoria väčšinu obyvateľov občania maďarskej národnosti s maďarským materinským jazykom, respektíve na to, ako túto skutočnosť vnímali tamojší obyvatelia v každodennom živote.

V štúdii sa sústreďujem na reguláciu pohraničného poriadku v období Kádárovho režimu, približujem s tým súvisiace kultúrne dohody, ako aj kooperáciu v hospodárskej oblasti a vo využití pracovných síl, prostredníctvom ktorých sa maďarské úrady usilovali o zmiernenie tiesnivo deliacej štátnej hranice. V prípade Komáromu negatívne ovplyvňovala vzájomné vzťahy oboch komunít oficiálne tabuizovaná, ale v pozadí tlejúca maďarsko-slovenská otázka: početná maďarská menšina na Slovensku nemohla zohrávať funkciu spojovacieho článku, nakoľko sa na udržiavanie intenzívnejších vzťahov s materskou krajinou pozerali oficiálne orgány v oboch štátoch s nedôverou a dopyt po takýchto vzťahoch spĺňali len s neochotou a zriedkakedy. Snaha o udržiavanie vzťahov medzi oficiálne uznávaným Komáromom a slovenským Komárnom bola len nasilu a zostala bezvýsledná. Medzi Komáromom a Komárnom totiž tvoril Dunaj dvojtitú – prírodnú a od roku 1919 aj politickú – demarkačnú čiaru ako medzi dvoma štátmi, tak aj medzi oboma mestami a navzájom sa stále väčšmi vzdalujúcimi životmi ich obyvateľov (hoci boli ešte vždy silno vzájomne prepojené tisíckami vzťahov). Od šesťdesiatych rokov 20. storočia profitovala aj maďarská menšina na Slovensku z možnosti prekročenia hraníc, ale zároveň svojou účasťou na verejnom živote, ako aj zaujatím miesta v boji za ľudské práva chtiac-nechtiac škodila „bratským“ vzťahom ideálneho spoločenstva socialistických štátov.

Sesterské mestá a uzavreté hranice

Do konca prvej svetovej vojny bolo Komárom jedným mestom. Vytýčením nových hraníc ho pripojili k Československej republike, v ktorej dostalo pomenovanie Komárno. Rozvojom obce Újszóny na druhom brehu Dunaja sa paralelne vytvorili dve vzájomne sa asymetricky vyvíjajúce mestá. „Nové“ Komárom zostalo v medzivojnovom období typickým utečeneckým mestom s nízkym počtom pôvodného obyvateľstva.⁷ Napriek tomu, že Maďarsko a malodohodové Československo mali napäté

7 Pozri práce Évy Kovácsovej citované v minulej poznámke. O vplyve versailleského mieru na sídla nachádzajúce sa v maďarsko-slovenskej pohraničnej oblasti viď PÁSZTOR, Cecília – TYEKVICSKA, Árpád (ed.): *...Ahol a határ elvíaszt: Trianon és következményei a Kárpát-medencében* [...kde hranica rozdeľuje: Trianon a jeho dôsledky v Karpatskej kotline]. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat – Várpalota 2002, s. 129–315.

Mestský znak Komárna

diplomatické vzťahy, regulácia prekročenia hraníc bola omnoho jednoduchšia a uvoľnenejšia než kedykoľvek v rokoch 1945 až 1989.⁸

Počas druhej svetovej vojny a po nej sa etnické zloženie obyvateľstva oboch miest zásadne zmenilo. Spolu s prvou viedenskou arbitrážou – opätovným pripojením častí Slovenska vrátane Komárna k Maďarsku – bola dočasne zrušená hranica medzi oboma štátmi. Zároveň však bolo v rokoch 1938 a 1939 nútených približne päťtisíc Čechov a Slovákov opustiť Komárno. Neskôr v roku 1944 deportovali maďarské úrady okolo dvatisíc židov z mesta ležiaceho ešte stále v rámci maďarských hraníc.

Po druhej svetovej vojne v zmysle parížskej mierovej zmluvy rozdeľovala obe mestá opäť hranica. Už v dôsledku dekrétov prezidenta Československej republiky

Edvarda Beneša vyhlásených v roku 1945 vystaňovali časť komárňanského obyvateľstva maďarskej národnosti z Československa do Maďarska, iných poslali na nútené práce do Čiech a na Moravu.⁹ Z celého komárňanského okresu vysídlili viac ako šesťtisíc osôb, na ich miesto sa na československé územie prisťahoval rovnaký počet Slovákov z Maďarska.¹⁰ Československá vláda viedla do roku 1948 diskriminujúcu menšinovú politiku: v Komárne zatvorili maďarské školy, vzdelávacie a kultúrne inštitúcie, zvalili sochy a odstránili pamätné tabule súvisiace s Maďarmi.¹¹

Vysídľencov z Československa maďarské úrady nenasmierovali do najbližších usadlostí, t.j. do Komáromu, ale na miesto Švábov vysídlených do Nemecka, do juhozápadných stolíc (Tolna a Baranya), a ani neskôr nedostali povolenie na návrat do maďarsko-československého pohraničného pásma.¹² Napriek tomu, hlavne po

8 BENCSEK, Péter: *A magyar úti okmányok története 1867–1945* [História maďarských cestovných dokladov]. Budapest, Typico Design 2003, s. 62 n.

9 O vysťahovaleckej otázke viď BALOGH, Béni L.: Felvidéki menekültek Komárom – Esztergom vármegyében (1946–1947) [Hornouhorskí (slovenskí) utečenci v Komáromsko-ostrihomskej župe (1946–1947)]. In: *Limes*, roč. 7, č. 4 (1994), s. 5–17.

10 VADKERTY, Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig: Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről* [Od vysídlenia po reslovakizáciu: Trilógia o histórii Maďarov v Československu v rokoch 1945–1948]. Pozsony, Kalligram 2001, s. 307.

11 Po páde komunizmu prebiehal symbolický boj o „znárodnenie“ komárňanského hlavného námestia (porovnaj MANNOVÁ, Elena: Nemzeti hősoktól az Európa térig: A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák-magyar határon [Od národných hrdinov po euroregión: Podoby kolektívnych spomienok v Komárome, na slovensko-maďarskej hranici]). In: *Regio*, roč. 13, č. 3 (2002), s. 26–45.

12 Do roku 1960 vzrástol počet obyvateľov Komáromu vďaka prirodzenému prírastku, v rokoch 1960–1965 sa do mesta prisťahovalo približne tisíc obyvateľov, sčasti z okolitých obcí (hlavne Szőny), sčasti z regiónu južného Zadunajska. (SÜLYÖK, Jenő: A Fejér és Komárom megyei

druhej vlny združštevňovania v rokoch 1959 a 1960, stále viac vysídlelcov vnikalo do mesta.¹³ Slovenskí utečenci po návrate z vyhnanstva v južnom Zadunajsku žili v Komárome v postavení „strpených“. Napriek svojmu odbornému vzdelaniu sa v dôsledku spoločenského pôvodu a bývalej politickej príslušnosti dostávali až do konca šesťdesiatych rokov k pracovným miestam nižšej prestíže, nemohli sa zúčastňovať verejného života, mnohí boli pod policajným dozorom a úrady im nevydali ani cestovný pas.¹⁴

Prítomnosť presídlelcov z Československa dostávala maďarské úrady do rozpakov, nakoľko tí sa chceli dostať bližšie k svojmu rodnému mestu, ku svojim rodinným príslušníkom a priateľom, čo však nebolo v súlade s logikou studenej vojny.¹⁵ Nepriechodnosť hraníc – len do roku 1947 fungoval regulovaný priechod, potom v roku 1948 zaviedli i vízovú povinnosť – takmer úplne znemožňovala styk obyvateľstva oboch miest.¹⁶ Aby sa vyhli prísnyh kontrolám, rozdelené rodiny sa so značným rizikom stretávali v zime po zotmení na zamrznutom Dunaji (ak práve zamrzol) alebo si vzájomne odkazovali z opačných brehov Dunaja, čiže si „prekrikovali“ navzájom. Tí (predovšetkým komunistickí funkcionári), ktorí sa dostali na druhú stranu hranice v rámci služobných ciest, dbali na to, aby neporušili prísne hospodárenie devízami alebo neprekročili vymedzenú trojdňovú dobu pobytu.¹⁷

városok fejlettsége a főbb komplex mutatók alapján [Hospodársky rozvoj miest vo Fejérskej a Komáromskej župe podľa dôležitejších komplexných ukazovateľov]. In: *Területi Szemle* [Regionálna revue], č. 1 (1968), s. 78.)

13 Za informácie patrí vďaka Anne Kürthy, archivárke v Komárome.

14 Pozri dokumenty Štátnej bezpečnosti vzťahujúce sa na niektorých vysídlených obyvateľov niekdajšieho Komáromu, predovšetkým na historika regiónu László Kecskés a jeho okruh priateľov. (*Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára* [Historický archív Štátnej bezpečnosti], Komárom (ďalej *ÁBTL*), 3.1.2, M-33858, hlásenie tajného agenta „Istvána Marosiho“; *tamže*, 3.1.5, O-20014/1, Spis László Kecskés; *tamže*, 3.1.2, M-41514, hlásenie povereného tajného agenta „Andrása Mátaiho“.

15 Úpravu zásad uplatňovaných v Sovietskom zväze pri ochrane štátnych hraníc analyzuje monografia: CHANDLER, Andrea: *Institutions of Isolation: Border Controls in the Soviet Union and its Successor State, 1917–1993*. London – Buffalo, Montreal & Kingston 1998. Dôležité informácie o maďarskej pohraničnej strážii v 50. a 60. rokoch obsahuje práca: ZSIGA, Tibor: *A „vasfűgőny” és kora* [„Železná opona“ a jej doba...]. Budapest, Hans Seidel Alapítvány 1999, s. 42–69.

16 V roku 1951 bolo registrovaných asi štyritisíc, v roku 1958 viac ako päťdesiat tisíc prekročení hraníc na československo-maďarskej hranici. Pozri BENCSIK, Péter – NAGY, György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989* [História maďarských cestovných dokladov 1945–1989]. Budapest, Tipico Design 2005, s. 237 n.

17 V 50. rokoch vybavovala povolenie služobných ciest Štátna bezpečnosť a župné výbory (obdobu krajských národných výborov). *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára* [Archív župnej samosprávy Komárno-Ostrihom], Komárom (ďalej *KEMÖL*), XXXV/38, fond (f.) MDP városi bizottsága Komárom 1948–1956 [Mestský výbor MSP 1945–1956], Komárom 1948–1956, 2. czomag (cz. – kartón), 12 és 15őe (archívna jednotka 12 a 15). MSP – Maďarská strana pracujúcich (*Magyar Dolgozók Pártja*).

Neustály nedostatok rôzneho tovaru na oboch stranách Dunaja motivoval obyvateľov k tomu, aby sa pokúšali zabezpečiť si ho aj postrannými cestami vrátane pašovania od „susedov“. Tí, čo prekračovali hranicu pešo či na bicykli, sa síce nepovážili pašovať zakázaný tovar, no v komárňanskom prístave na to bol dostatok príležitostí, keď s tunajšími úradníkmi obchodovali posádky lodí mieriacich z Rakúska do Juhoslávie a Bulharska.¹⁸

Otváranie hraníc: nové možnosti a problémy v šesťdesiatych rokoch

Začiatkom šesťdesiatych rokov v dôsledku uvoľňovania napätia medzi Východom a Západom sa postupne prelamovala dovtedajšia izolácia väčšiny socialistických krajín vrátane Maďarska a citelne sa zlepšilo aj medzinárodné renomé režimu Jánoša Kádára. V čase „konzumného socializmu“ vzrástol význam Komáromu v oblasti cestovného ruchu natolko, že sa toto mesto stalo najfrekventovanejším hraničným priechodom na československo-maďarskej hranici; a čo je ešte dôležitejšie, do ukončenia diaľnice medzi Viedňou a Budapešťou práve cez Komárom prechádzala medzinárodná asfaltová cesta M1, predstavujúca najsilnejší ťah cestovného ruchu z Maďarska na Západ.¹⁹ Niekdajšie utečenecké mesto sa rozvinulo do podoby príjemného a zároveň bezpečného centra pre turistov, hostí a návštevníkov zo západných i z „bratských“ socialistických krajín.

Vývoj počtu realizovaných ciest v rámci pohraničného styku medzi Maďarskom a Československom v rokoch 1958 až 1988²⁰

18 Ako typický možno označiť prípad agentky „Márie Vassovej“, ktorá bola občiankou Československa, v roku 1957 sa presťahovala do Maďarska a pracovala v kaviarni v Komárome. Bola už aj predtým väzená kvôli priekupníctvu, keď juhoslovanským námorníkom predávala ilegálne získané hodinky. (ÁBTL, 3.1.1, B-93876.)

19 Ľavý pruh diaľnice spájajúcej hlavné mestá Maďarska a Rakúska dosiahol Komárom v roku 1975, zatiaľ čo chýbajúci pravý pruh bol dokončený až v roku 1990.

20 Zdroj: BENCSEK, P. – NAGY, G.: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*, s. 237 n. (viď pozn. 16).

Uvoľňovanie hraníc prebiehalo v rokoch 1960 až 1964 v niekoľkých etapách. S platnosťou od 1. septembra 1960 bola zrušená vízová povinnosť pre maďarských občanov cestujúcich do Československa.²¹ V dôsledku tohoto opatrenia počet osôb, ktoré prekročili spoločné hranice z maďarskej strany, v priebehu roku 1960 prevýšil stopäťdesiatisíc²² a v roku 1962 dosiahol dvestotisíc, zatiaľ čo z Československa v roku 1960 registrovali 77 591 vstupov, v roku 1961 to bolo 107 325 vstupov a v roku 1962 potom 127 841 vstupov.²³ Šestnásteho októbra 1962 bola v Prahe medzi Československom a Maďarskom podpísaná dohoda o pohraničnom styku. V jej zmysle obyvatelia pätnástkilometrového pohraničného pásma, vrátane obyvateľov „sesterských mest“ Komárom/Komárno,²⁴ mohli obdržať jednorazové alebo i stále hraničné priepustky (namiesto predošlých príležitostných doložiek a pohraničných cestovných preukazov). Jednorazové povolenia sa vydávali raz za rok a umožňovali pobyt v susednej krajine v dĺžke päť dní, pričom prekročiť hranicu bolo možné len na uvedenom pohraničnom priechode. Nové povolenia boli zavedené od 8. júla 1963.²⁵

Skutočný obrat však nastal až o niekoľko mesiacov neskôr, keď 11. decembra 1963 vlády oboch krajín podpísali novú zmluvu o uľahčení cestovného ruchu. S platnosťou od 1. januára 1964 zjednodušovala spôsob vybavovania žiadostí o cestovný pas. V Maďarsku teraz mohli záujemcovia podať žiadosť o cestovný pas, respektíve o doložku platnú spolu s občianskym pasom, okrem župných hlavných policajných riaditeľstiev i na okresných, mestských a obvodových policajných riaditeľstvách. Platnosť cestovných pasov sa zdvojnásobila na dva roky, naďalej však oprávňovali len na jednu cestu. Je potrebné zdôrazniť, že nešlo o akúsi československo-maďarskú zvláštnosť: medzi Československom a Poľskom už v tom čase existovalo „povolenie na jednorazové vycestovanie, ktoré bolo možné uplatniť aj na opätovné vycestovanie oproti pečiatke“.²⁶

Uľahčené vybavenie potrebných dokladov a dovtedy nevídaná ochota úradov umožnili individuálne cesty aj viackrát do roka (netýkalo sa to ciest služobných

21 POPÉLY, Árpád: *A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944–1993)* [Chronológia histórie československých Maďarov]. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet 2006, s. 239.

22 Najväčší nárast premávky zaznamenali v roku 1961 práve pri hraničnom priechode Komárom (*Magyar Országos Levéltár* [Maďarský štátny archív], Budapešť (ďalej MOL), XIX-B-10, f. Határőrség Országos Parancsnokságának iratai 1961–1973 [Dokumenty štátneho veliteľstva colnej stráže], 5. doboz (d. – kartón), I/4-5. tárgykör (t. – složka), 30. folyószám (fol.), 12.

23 BENCSEK, P. – NAGY, G.: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*, s. 237 n. (viď pozn. 16).

24 Práve v rozšírení platnosti aj na mestské sídla sa táto dohoda líšila od zmluvy Maďarska s Rumunskom z roku 1967 o regulovanom priechode, z ktorej boli vynechané pohraničné mestá s početným obyvateľstvom maďarskej národnosti, ako boli Nagyvárad, Szatmárnémeti a Arad.

25 *Tamže*, s. 88.

26 *Tamže*, s. 64 n.

a rodinných, ktoré boli obmedzené na návštevu príbuzných). Počet žiadostí o cestovný pas v Maďarsku v roku rapídne vzrástol: do socialistických alebo neutrálnych krajín žiadal o pas takmer milión dvestotisíc ľudí, do kapitalistických štátov stopäťdesiatisíc ľudí. Pomer zamietnutých žiadostí (hlavne z politických príčin) tvoril podľa oficiálnej evidencie celkovo 0,37 percent a vo vzťahu ku kapitalistickým štátom zostával pod tromi percentami. Povolenie individuálneho cestovania do zahraničia sa stalo najúčinnším prostriedkom konsolidácie Kádárovho režimu a prezentácie jeho nového, „liberálneho“ medzinárodného vzťahu, na druhej strane vzrástol i turistický ruch v Maďarsku a z neho plynúce príjmy. V roku 1964 bolo registrovaných 747 846 prechodov hranice z Československa do Maďarska a opačným smerom dokonca 1 068 616 prechodov; tento počet sa opätovne podarilo dosiahnuť pri vycestovaní z maďarskej strany až o desať rokov neskôr.²⁷

V Komárome a jeho okolí nová situácia vyvolala obrovskú odozvu. Osemnásteho januára 1964 priniesol župný denník vychádzajúci v Tatabányi a inak len zriedka riešiaci problémy v Komárome správu, že „odkedy vstúpilo rozhodnutie do platnosti, už viac ako 2000 ľudí migrovalo na druhú stranu na dlhší či kratší čas. Cestovná horúčka, resp. horúčka z prekročenia hraníc, podľa našich najčerstvejších správ neklesá, ba naopak stúpala by, no momentálne bráni stúpaniu migračnej štatistiky nedostatok formulárov. (...). Do vyplňania a postúpenia formulárov sa zapája aj Cudzinecký úrad v Komárome. S klasickými cestovnými pasmi prekročilo hranice pri Komárome ešte 1200 ľudí a oproti predošlým rokom sa počet zahraničných hostí smerom od Československa strojnásobil. Začiatkom poľovníckej sezóny vykonával Cudzinecký úrad počas viacerých dní mimoriadnu službu pretrvávajúcu až do nočných hodín.“²⁸

Maďarské úrady tiež prostredníctvom budovania inštitucionálnych vzťahov s partnermi na slovenskej strane posúvali otázku cezhraničného styku do politickej roviny. Už v roku 1963 totiž na podnet rodičovského združenia Základnej školy Sándora Petőfiho v Komárome zorganizovali priateľské stretnutie s pioniermi sesterského mesta „s cieľom prehĺbenia priateľstva medzi národmi“.²⁹ Skutočný prielom v tejto oblasti však nastal až v roku 1964. V marci uzavreli odbornú spoluprácu Oblastná nemocnica v Dunajskej Strede a Župná nemocnica v Komárome,³⁰ 4. apríla už na oslavu oslobodenia prišla i delegácia z Komárna. Predstavitelia sesterských miest pritom privítali sovietskeho komunistického vodcu Nikitu S. Chruščova, ktorý bol

27 Tamže, s. 237 n.

28 Határátlépési láz, növekvő idegenforgalom Komáromban [Cestovná horúčka, vzrastajúci turizmus v Komárome]. In: *Dolgozók Lapja* [Robotnícke noviny] (18.1.1964).

29 *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Komáromi Fiókelevéltára* [Oblasťný archív Komárňansko-ostrihomskej župy v Komárome], Komárom (ďalej *KEMÖKF*), X/57, f. Hazafias Népfrent Komáromi Városi Bizottságának iratai [Dokumenty mestského výboru Národného frontu Komáromu] – 1962/1963.

30 Pozri *Dolgozók Lapja* (21.3.1964).

Ústredný výbor KSČ v decembri 1962 vyznamenal brigádu socialistickej práce technológov v Slovenských lodeniciach Komárno „za mimoriadnu iniciatívu a obetavosť v práci“ tým, že jej udelil čestný názov „Brigáda XII. zjazdu KSČ“ (foto z jubilejnej publikácie Filipa Holku a Miroslava Bednára Slovenské lodenice Komárno: 100 rokov stavby lodí. Komárno, Nec Arte – Slovenské lodenice 1998)

na návšteve Maďarska, v slovenčine, maďarčine a ruštine.³¹ Pätnásteho mája na počesť pätnásteho výročia uzavretia dohody o československo-maďarskej priateľskej spolupráci zorganizovali v Komárome československý večierok, na ktorom sa zúčastnilo aj viacero zástupov československého veľvyslanectva v Budapešti.³²

Omnoho väčším krokom vpred potom bolo zriadenie Miestneho múzea v Komárne, na ktorom sa aktívne podieľalo viacero bývalých vysídlencov, ktorí patrili k okruhu priateľov účtovníka a miestneho historika László Kecskésa. Na ich podnet bol založený aj Spolok priateľov múzea (*Múzeum barátai köre*), ktorý sa staral o zachovanie kultúrneho dedičstva „starého Komáromu“.³³ Kultúrny dom Attilu Józsefa v Komárome zasa prišiel s myšlienkou každoročného kultúrneho podujatia s nadnárodným presahom. Na jeseň 1964 jeho pracovníci v pláne činnosti na budúci rok konkretizovali tieto predstavy: „V roku 1965 po prvýkrát zrealizujeme Komárnian-

31 *Tamže* (8.4.1964).

32 *Tamže* (16.5.1964).

33 *Tamže* (17.6.1964).

ské dni v Komárome. Komárnanskými dňami by sme chceli uspokojiť zvýšený dopyt mesta po kultúre so zreteľom na to, že naše mesto zohráva stále významnejšiu úlohu ako pohraničné mesto v cestovnom ruchu. Treba myslieť na záujmy zahraničných hostí – predovšetkým na Čechoslovákov a Poliakov – a pri príprave programu túto skutočnosť zohľadňovať (jazdecké ukážky, výstavy, paráda na vode atď.).³⁴ Komárnanské dni, ktoré nadobudli charakter ľudových slávností, prvýkrát zorganizovali v dňoch 13. až 23. mája 1965. Na kultúrne podujatia spestrené o knižný trh, divadelné predstavenia a iné akcie, ako aj o ukážky z gastronómie, boli okrem iných pozvaní predstavitelia sesterského mesta. Pri zostavovaní kultúrneho programu dbali organizátori na to, aby uspokojili ideologickú požiadavku „prehlbovania priateľstva“ medzi susednými národmi.

Vtedy sa zdal byť vyriešený aj technický problém prekračovania hraníc medzi sesterskými mestami. Ako informoval zmienený župný denník, „od 29. júna [1964] fungovalo šesť priamych autobusových spojov medzi rôznymi mestami Maďarska a Československa. Obyvateľov župy najviac zaujíma spoj medzi Komáromom a Komárnom. Prvé autobusy prijali v oboch pohraničných mestách slávnostne.“³⁵ Žiaľ, bohu nie sú k dispozícii údaje o tom, ako boli využívané a dokedy fungovali tieto autobusové spoje; z archívnych prameňov možno predpokladať, že premávali len v letných mesiacoch.³⁶

Otvorenie hraníc poskytlo nové možnosti cestovania (stále viac ľudí cestovalo individuálne, vlastným automobilom) a objavil sa aj dopyt po novom tovare. Zrodil sa takzvaný obchodný turizmus, ktorý sa stal v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch bežným javom, no vtedy smeroval hlavne do Juhoslávie a Rakúska. V šesťdesiatych rokoch však bolo Československo pre obyvateľov Maďarska najdostupnejšie a v rámci socialistických štátov aj najrozvinutejšie. Počas návštevy rodín či priateľov v Komárne si zaobstarali tovar, ktorý patril v Maďarsku medzi úzkoprofilový, avšak v Československu sa dal kúpiť lacno a v kvalitnom prevedení. Návštevníci z druhého brehu Dunaja mali záujem medzi iným o menšie poľnohospodárske stroje, prenosné rádiá značky Tesla, no hlavne o šatstvo (napríklad nylonové pančuchy, bavlnené tielka, pletené pulóvre, športové úbory, topánky značky Baťa, poľovnícky výstroj), ktoré nakupovali často vo väčšom množstve. Pritom z Československa bolo možné importovať bez preclenia len tovar v hodnote do štyritisíc forintov alebo dvatisíc šesťsto šesťdesiatich korún. Mnohí turisti však nebrali ohľad na prísne nariadenia a ukrývali nakúpený tovar v batožinovom priestore automobilu či na iných miestach. V roku 1963 počas kontroly colného úradu v Komárome bolo

34 KEMÖKF, X/57, f. Hazafias Népfrent Komáromi Városi Bizottságának iratai (viď pozn. 29) – 1964.

35 Pozri *Dolozók Lapja* (1.7.1964).

36 KEMÖKF, XXIII/551/a, f. Komáromi Városi Tanács VB ülés jegyzőkönyvei [Zápisnice zo zasadnutí výkonného výboru Mestskej rady v Komárome – 1965], 51. kötet (k. – zväzok), zápisnica zo 129. zasadnutia 7.10.1965.

prichytených osemdesiattri československých a maďarských turistov, ktorí porušili nariadenia týkajúce sa tovaru zakúpeného v zahraničí. Colný úrad zhabal skonfiškovaný tovar a popritom vymeral pokuty vo výške od dvesto do tisíc forintov (v tom čase priemerný mesačný plat v Maďarsku neprekročil dvatisíc forintov).³⁷

Pre dobové pomery je typické, že medzi prichytenými pri colnej kontrole v Komárome boli len zriedka miestni obyvatelia; väčšina pochádzala z Budapešti. Archívne pramene, ktoré o tom svedčia, potvrdzujú vyjadrenia viacerých osôb vo formálnych, ako aj pri neformálnych rozhovoroch:

miestni obyvatelia sa diskretné prispôbovali novej situácii, snažili sa udržiavať vhodné vzťahy so „zhovievavými“ colníkmi a vedeli, kedy, v akom čase dňa treba prekročiť hranicu. Pre obyvateľov Komáromu, ktorí prechádzali cez Alžbetin most nad Dunajom na bicykli, autobusom, zriedkavejšie autom, bolo pomerne ľahké preniesť cez hranicu načierno tovar, ktorý bol v Maďarsku nedostatkový alebo v nižšej kvalite, predovšetkým potraviny (južné ovocie, ryžu, pivo, mäso).

K nákupnému turizmu sa pridružil záujem zo strany Československa o kúpalisko a termálne kúpele otvorené v Komárome v roku 1964. Výkonný výbor Mestského úradu v Komárome hodnotil nárast cestovného ruchu pozitívne a vyjadril tiež názor, že by bolo potrebné zabezpečiť pre československých lekárov a učiteľov priepustky oprávňujúce k prekročeniu hraníc, nakoľko sa s touto požiadavkou obracajú na príslušné orgány v stále vyššom počte. So súhlasom sa tiež stretla myšlienka organizovať kúpeľné pobyty v Komárome pre záujemcov z Československa pod krídlami cestovnej kancelárie IBUSZ. Kvôli stúpajúcemu turistickému ruchu miestne úrady investovali vyššie náklady do úprav mesta, zabezpečenia jeho čistoty a skrášlenia verejných priestranstiev.³⁸

Paralelne sa však v miestnom meradle vynorili nové, dosiaľ nepoznané problémy: veľké nákupy realizované za hranicami spôsobovali značné škody miestnym

Slovenské lodenice Komárno (pôvodne Lodenice Gábor Steinerja) boli najväčším podnikom v regióne. V 70. rokoch zamestnávali aj niekoľko desiatok robotníkov z Maďarska

37 KEMÖL, XXIV/105, f. Komáromi Vámhivatal iratai, 1958–1981 [Spisy Colného úradu v Komárome, 1958–1981]. K analýze som použil len tri škatule materiálu z rokov 1963 a 1964, nakoľko spisy z obdobia po roku 1964 nedopracovali do archívu.

38 KEMÖKF, XXIII/551/a, f. Komáromi Városi Tanács VB ülés jegyzőkönyvei (viď pozn. 36) – 1965, 51 k., zápisnica zo 128. zasadnutia.

obchodným reťazcom, ponúkajúcim menej kvalitný tovar za vyššiu cenu.³⁹ Maďarské úrady už na jeseň 1964 výrazne znížili a pred Vianocami pozastavili výmenu forintov na koruny v miestnych pobočkách Maďarskej národnej banky (*Magyar Nemzeti Bank*) a Cestovnej kancelárie (*Idegenforgalmi Iroda*).⁴⁰ Pretože chýbala koordinácia rozvoja priemyslu a výroby spotrebného tovaru, výmenný obchod a tiež pašovanie už významnou merou ovplyvňovali vzťahy oboch sesterských miest aj v špecifickom makroekonomickom prostredí – predovšetkým v devízových vzťahoch medzi krajinami Rady vzájomnej hospodárskej pomoci – nakoľko úrady si nevedeli poradiť so silnejúcou cezhraničnou kooperáciou a transnacionálnym mikroobchodom. Hoci k drastickým obmedzeniam pri výmene devíz došlo až v roku 1982, obyvatelia na československej strane hranice prijímali postupne so stále otvorenejšou antipatiou „všetko skupujúcich“ maďarských turistov, ktorí ohrozovali stabilitu miestneho zásobovania, a len s nevôľou (pokiaľ vôbec) ich obsluhovali v obchodoch či krčmách.⁴¹ Vo svete úzkoprofilového socialistického hospodárstva nebola záľuba cudzincov v nakupovaní vnímaná pozitívne, ale skôr ako ujma či prehrešok.

Zrýchlenému budovaniu vzájomných vzťahov medzi obyvateľmi sesterských miest dočasne zabráňovali alebo ich prerušili prírodné katastrofy i politické krízy. Takýmto javom bolo i pretrhnutie hrádze na Dunaji v roku 1965, kvôli ktorému bolo potrebné evakuovať šesťdesiatisíc ľudí z okresov Komárno a Dunajská Streda. Sedemnásteho júna aj Komárno obklopila voda a počas niekoľkých dní sa k nemu dalo priblížiť len z maďarskej strany. Vážnosť situácie naznačuje i fakt, že Komárno navštívil 21. júna Alexander Dubček, prvý tajomník Komunistickej strany Slovenska, a 25. júna aj Antonín Novotný, prvý tajomník Komunistickej strany Československa a prezident republiky.⁴² Nečakaná udalosť spustila doposiaľ nevídanú vlnu solidarity na pomoc postihnutým na oboch stranách hranice: československí aktéri sa vtedy prvýkrát vážne konfrontovali s existenciou maďarskej menšiny a s nevýhodným hospodárskym postavením Žitného ostrova.⁴³ Z tohto prípadu si tiež uvedomili vzájomnú nedostatočnú informovanosť medzi orgánmi protipovodňovej ochrany oboch štátov a všeobecne medzi ich úradmi. Maďarská strana sa sťažovala,

39 *Tamže*, zápisnica z 248. zasadnutia.

40 *Tamže*, X/57, f. Hazafias Népfrent Komáromi Városi Bizottságának iratai (viď pozn. 29) – 1964 (mesačné správy župnému výboru, november–december).

41 Na negatívne poznámky a urážky, s ktorými mali skúsenosť za hranicami, sa odvolávalo viacero osôb opýtaných autorom tejto state.

42 POPÉLY, Á: *A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944–1993)*, s. 256 (viď pozn. 21).

43 KISS, József: *A szlovákiai magyar kisebbség a reformfolyamat első szakaszában (1964–1967)* [Maďarská menšina na Slovensku v prvej fáze obrodného procesu]. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 1, č. 1 (1999), s. 103.

že o blížiacej sa povodni ju československé úrady neskoro informovali. Škody spôsobené povodňou a zlá informovanosť viedli v Komárome k šíreniu fám a nevraživosti voči československým úradom.⁴⁴

V lete a na jeseň 1965 v dôsledku povodne došlo k výraznému poklesu pohraničného styku na maďarsko-československej hranici, hlavne v oblasti Komáromu a Rábu (Győru). Už od roku 1966 ale počet občanov Československa prichádzajúcich do Maďarska prekročil úroveň roku 1964. Oproti tomu počet ciest cez hranice smerom z Maďarska do Československa z miliónovej úrovne roku 1964 poklesol v rokoch 1965 až 1968 na tristo päťdesiat tisíc až štyristo tisíc a v rokoch 1969 až 1971 nedosiahol ani tristo tisíc (v tomto prípade však hrali kľúčovú úlohu politické udalosti roku 1968).⁴⁵ Aj osobná doprava medzi oboma mestami klesla v dôsledku povodne na minimálnu úroveň. Atmosféru ale dobre odráža, že oproti päťdesiatym rokom, keď komárňanské úrady nejavili nijaký záujem o cestovné a spotrebné zvyky obyvateľov, teraz sa maďarský Národný front stále odvážnejšie podujímal na zorganizovanie udalostí týkajúcich sa (zväčša spoločnej) histórie oboch miest⁴⁶ a sformoval aj opatrnú kritiku voči československým colným úradom preháňajúcim slobodnejšiemu priechodu hraníc.

Napriek všetkým ťažkostiam sa zmeny stali súčasťou každodenného života obyvateľov Komáromu i Komárna. Z Komáromu chodili mnohí do Maďarského oblastného divadla v susednom meste, odkiaľ zas prichádzali na liečebné procedúry na termálne kúpalisko. Stále viacerí sa zabávali, silvestrovali, trávili leto v sesterskom meste alebo jeho okolí a citeľne vzrástla i tranzitná doprava: cez Komárom cestovali na zápasy do Budapešti tí fanúšikovia zo Slovenska, ktorých lákal maďarský futbal, v tom čase fungujúci na európskej úrovni.

„Pražská jar“ a dôsledky jej potlačenia v sesterských mestách

Pohnuté udalosti roku 1968 v Československu sa bezprostredne dotýkali vzťahov oboch sesterských miest. Miestne vnímanie „Pražskej jari“, ktorá sa začiatkom roku 1968 spustila výmenou časti vedúcej politickej garnitúry v Československu a skončila inváziou vojsk Varšavskej zmluvy 21. augusta, odzrkadľovalo ambivalentný vzťah Kádárovho režimu k tomuto reformnému procesu.⁴⁷ Hospodárske reformy

44 Oznámenie Dr. Sándora Mikolaseka v Komárome z 11.3.2008 autorovi tejto štúdie.

45 Pozri BENCSEK, P. – NAGY, G.: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*, s. 237 (viď pozn. 16).

46 Napr. v roku 1965 „hraničné stretnutie“ alebo priateľský večierok v roku 1967 (*KEMŐKF*, f. Hazafiás Népfront Komáromi Városi Bizottságának iratai (viď pozn. 29), 9.1.1967, A III. ötéves terv kulturális tevékenységének irányelvei Komárom város területén [Idey kultúrnej činnosti III. päťročnice pre územie mesta Komárom]).

47 V tejto súvislosti pozri HUSZÁR, Tibor: *Kádár János politikai életrajza* [Politický životopis Jánoša Kádára], sv. 2: 1957–1989. Budapest, Szabad Tér – Kossuth 2003, s. 185–222; BÉKÉS,

Budapešť otvorene podporovala, ba uznávala i to, že koncepcia spojená s menom ekonóma Otu Šika prekonáva aj úsilie o zavedenie nového hospodárskeho mechanizmu v Maďarsku. V roku 1967 sa na priamy príkaz člena komunistického vedenia a ekonomického experta Rezső Nyersa (na jeseň 1989 bol ako radikálny reformátor zvolený predsedom strany) zúčastnil tajomník agitácie a propagandy okresu Komárom István Horváth študijnej cesty na juh Slovenska, aby získal skúsenosti s novými spôsobmi riadenia podnikov.⁴⁸ Správy prichádzajúce z Prahy začiatkom roku 1968, hlavne odvolanie prvého tajomníka Antonína Novotného a zvolenie Slováka Alexandra Dubčeka na jeho miesto, vyvolali u obyvateľov pohraničných oblastí značný ohlas. Na schôdzkach základných organizácií Maďarskej socialistickej strany pracujúcich (MSZMP) žiadali rečníci v januári a februári hodnoverné informácie o zmenách v Československu a o aktuálnej poľskej kríze.⁴⁹ Správy o atmosfére z jarného obdobia vyzdvihovali, že obyvatelia v Komárome chápu veľa vecí inak, hlavne kvôli svojim kontaktom s Komárňanmi. Stále viac ľudí čítalo denník *Új Szó*, vychádzajúci na Slovensku (cenzúru v Československu zrušili 4. marca 1968), ale v skutočnosti osobné správanie skôr ovplyvňovali nebezpečne rýchlo sa šíriace klebety a poplašné správy. Tí, ktorých príbuzní či priatelia žili na Slovensku, videli v liberalizácii politického života aj kľúč na riešenie národnostných treníc, teda maďarsko-slovenskej otázky.⁵⁰

Už v priebehu leta bolo pre ľudí žijúcich v maďarsko-slovenskom pohraničí zrejme, že napätá situácia môže mať v Československu vážne dôsledky. Demonstrovalo to aj spoločné maďarsko-sovietske vojenské cvičenie pod názvom „Bodrog“, ktoré sa od polnoci 29. júna odohrávalo na území Československa. Do posilnenej služby boli zapojení vojaci Maďarskej ľudovej armády, Ľudové milície, zložky Štátnej bezpečnosti. Do vytýčenej hĺbky pohraničného pásma nesmel počas cvičenia vstúpiť žiadny cudzí štátny príslušník, tranzitná doprava bola povolená len na asfaltovej ceste M1. Obmedzenie pohybu sa netýkalo len maďarských štátnych príslušníkov. V rozkaze generálmajora Gusztáva Szabó sa hovorilo: „Na komárňanskej colnej kontrole pozastavte vstupy štátnych príslušníkov Československej republiky a usmernite ich späť do vlasti. Rátajte s tým, že v dôsledku tohto sa československí štátni občania pokúsia o ilegálne prekročenie hraníc alebo o ich násilné preniknutie automobilmi. (...) O zavedených opatreniach nie je nutné informovať vedúce osobnosti straníckych, štátnych a spoločenských orgánov.“⁵¹ Napriek prísnemu

Csaba: *Európából Európába: Magyarország konfliktusok kereszttüzeiben, 1945–1990* [Z Európy do Európy: Maďarsko v palbe konfliktov, 1945–1990]. Budapest, Gondolat 2004, s. 245–256.

48 Podľa záznamu rozhovoru autora s Istvánom Horváthom z 11.2.2008.

49 KEMÖL, XXXV/11, f. MSZMP Komárom Városi Bizottságának iratai 1968 [Spisy Mestského výboru MSZMP v Komárome], 2. cs., 6. ée, fol. 1–3. MSZMP – Maďarská socialistická robotnícka strana (*Magyar Szocialist Munkáspárt*).

50 *Tamže*, správa o atmosfére z mája a júna 1968, fol. 10–12 a 17.

51 MOL, XIX-B-10, 9. cs., fol. 73.

Autobus Československej autobusovej dopravy prepravujúci po otvorení hraníc v druhej polovine 60. rokov slovenské robotníčky na maďarský breh Dunaja v Komárome (foto z publikácie Gábor Gombkötő A Komáromi Lenárgyár története 1904–1979. Komárom, Komárom m. Lapk. Váll. 1979)

zachovaniu tajomstva mnohí v Komárne vedeli, že zvýšenú pohotovosť majú maďarské a sovietske jednotky, ktoré boli od roku 1955 umiestnené na kraji mesta. Vedeli i to, že János Kádár viackrát (naposledy 17. augusta) navštívil Komárno, no jeho rokovania s vedúcimi politikmi Československa nepriniesli riešenie.⁵² Na spoločných zasadnutiach predstaviteľov sovietskeho bloku sa rečníci z Budapešti vyjadrovali voči československým pokusom o nezávislosť negatívne, viacerí pritom zdôrazňovali, že by bolo načas dať príučku nielen Československu, ale aj Rumunsku. Maďarskú verejnosť takéto snahy Čechoslovákov vtedy už výrazne rozdeľovali. Nie je bez zaujímavosti, že Kádárovo vedenie doma potom, hoci len diskrétno, odôvodňovalo vystúpenie po boku sovietskych vojsk silnejším nacionalizmom v okolitých krajinách.⁵³

52 Pozri POPÉLY, Á: *A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944–1993)*, s. 286 (viď pozn. 21).

53 O vstupe maďarských vojsk do Československa v roku 1968 podrobne pojednáva nasledujúca monografia: PATAKY, István: *A vonakodó szövetség: A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában* [Nerozhodný spojenec: Účasť maďarskej ľudovej armády na okupácii Československa v roku 1968]. Budapest, Rastafari Kiadó 2008.

Augustový vstup maďarských vojsk sa stal zdrojom viac mesiacov trvajúceho napätia v južnom slovenskom pohraničí a vyvolal medzi tamajším obyvateľstvom pocit trvalej krivdy. Maďarské oddiely vojsk Varšavskej zmluvy nevťahli do Československa 21. augusta 1968 pri Komárne. Stranícke vedenie v Maďarsku sa zjavne obávalo, že by obsadenie južného Slovenska – hlavne v staršej generácii – oživilo spomienky spojené s viedenskou arbitrážou z roku 1938. Napriek tomu „obsadenie“ Komárna náhle zmenilo každodenný život sesterských miest. V auguste 1968 sa totiž napriek všetkým negatívnym predzvestiam zdržiavalo početné množstvo maďarských i československých turistov na oboch stranách hranice. Ich ďalšie zotrvanie na území druhého štátu bolo nežiaduce, avšak ich návrat sa stal kvôli dočasnému uzavretiu hraníc problematickým. Na hraničnom priechode medzi sesterskými mestami panovali 21. augusta vojnové podmienky: „Na komárňanskej colnej kontrole prejavili československí colníci pri príchode sovietskych jednotiek nepriateľský postoj. Napr. jeden colník sa postavil pred sovietsky tank, idúci na čele kolóny, a nechcel uhnúť z cesty. Ďalší colník vběhol do budovy colnice a vrátil sa s pištoľou, ktorú mu sovietski súdruhovia zobrali. Major Bagyula, zástupca veliteľa československej colnej kontroly, vyjadril názor, že takúto okupáciu, akú teraz urobili sovietske a maďarské vojská, spravila len nemecká fašistická armáda. Československý kapitán Emil Cservenák prešiel do blízkosti maďarského predmostia, a keď ho maďarská hliadka zastavila, vyhrážal sa päšťou a kričal: ‘Ešte sa stretneme!’ Potom, približne o 10. hodine a 10. minúte, sa spomínaný Bagyula pokúsil o prepašovanie dokladov československej Pohraničnej stráže.“⁵⁴

Počas nasledujúcich týždňov orgány maďarskej Pohraničnej stráže, ktoré vykonávali colnú kontrolu v Komárne, podali hlásenie o viacerých menších incidentoch a násilnostiach zo strany obyvateľstva i oficiálnych orgánov protestujúcich proti vstupu maďarských vojsk. Komárňanskí colníci a príslušníci Pohraničnej stráže odmietali spoluprácu s maďarskými kolegami, ktorých viacerí oslovovali „páni“ namiesto dovtedajšieho oslovenia „súdrh“: nekontrolovali cestovné pasy cestujúcich, neumožňovali prejazd vojenských vozidiel, prekrikovali a nadávali na maďarské stranícke vedenie.⁵⁵ V komárňanských obchodoch začal platiť etnicky motivovaný bojkot voči sovietskym vojakom a občanom Maďarskej ľudovej republiky, ktorí tu boli na návšteve. Do konfliktu so sovietskymi vojakmi sa dostali aj československí turisti, ktorým neumožnili návrat do vlasti, kvôli čomu sa 24. septembra začalo trestné stíhanie voči dvom ľuďom.⁵⁶

Účasť Maďarska na okupácii Československa uvrhla do ťažkého postavenia aj maďarskú menšinu žijúcu na jeho území, a teda i Maďarov z Komárna.⁵⁷ Hoci sa

54 MOL, XIX-B-10, 9. cs., fol. 85.

55 Bohatá dokumentácia sa k tomu dochovala *tamže*, fol. 85–160.

56 *Tamže*, fol. 152.

57 O postavení maďarskej menšiny v Československu po roku 1968 pozri MARUŠIAK, Juraj: A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben [Maďar-

len zriedka dostali do otvoreného konfliktu s maďarskými vojakmi, ich postoj sa v prvých dňoch a týždňoch zhodoval s odsudzujúcim správaním slovenskej väčšiny. Telefonicky, v listoch, či pri osobných stretnutiach dávali obyvateľom z Komáromu na vedomie, že správanie Maďarska považujú za zradu.⁵⁸ Jednotnú politiku pasívnej rezistencie zastávala spolu s tlačou, obyvateľstvom a komunistickou stranou aj maďarská kultúrna organizácia Csemadok, ktorá na niekoľko mesiacov bojkotovala všetky významnejšie programy organizované za južnou hranicou.

Pokus o socialistickú integráciu v sedemdesiatych rokoch

Politická „normalizácia“ pomerov v Československu, spustená začiatkom roku 1969 a vrcholiaca v roku 1970, dala cezhraničnej spolupráci nové dimenzie a omnoho „socialistickejší“ obsah. V dôsledku systematického „kádrovania“ prebiehajúceho v celej krajine sa aj v Komárne dostali do štátnej správy noví činitelia. Oproti päťdesiatym a šesťdesiatym rokom bolo medzi nimi omnoho viac osôb maďarskej národnosti. Prvým tajomníkom Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska v Komárne sa stal napríklad Július Varga, pôvodom z Békéšskej Csaby, presídlený na Slovensko v roku 1947 a dokonale rozprávajúci po maďarsky, tajomníkom Okresného výboru KSS pre hospodársku politiku bol Tibor Chovan. Podpredsedom Okresného národného výboru v Komárne sa stal Ernest Varga, vedúcim oddelenia plánovania Ferenc Bartos a vedúcim oddelenia práce Ferenc Bohanesz. V maďarskej politike na Slovensku sa uskutočnili zásadné personálne zmeny: zo Slovenskej národnej rady bol odvolaný podpredseda Rezső Szabó a zo slovenskej vlády minister pre menšinovú politiku László Dobos, oba patriaci k reformnému krídlu. Novým slovenským ministrom práce a sociálnych vecí sa stal Dezső Karácsony.⁵⁹

Pohraničná maďarsko-slovenská spolupráca v období „normalizácie“ sa sústreďovala nie tak na kultúrnu oblasť ako skôr na sociálne otázky, presnejšie na intenzívnejšie zamestnávanie pracovných síl. Bolo všeobecne známe, že aj v medzivojnovom období, aj v rokoch po druhej svetovej vojne priemyselné kapacity južného Slovenska zďaleka zaostávali za slovenským priemerom. Otrasy roku 1968 zanechali aj silný národnostný odkaz, a to nielen zo slovenskej, ale i maďarskej strany: riešenie nezamestnanosti (postihujúcej hlavne ženy) na Žitnom ostrove sa stalo politickou otázkou. Na strane druhej v Maďarsku koncom šesťdesiatych

ská menšina v súvislostiach so slovenskou politikou v období normalizácie]. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 7, č. 1 (2005), s. 51–75.

58 O tomto hovorili viacerí mnou oslovení bývalí úradníci i stranícki aktivisti. V archívnych materiáloch sa nachádza len krátka poznámka o prerušení i tak voľných vzťahov sesterských miest.

59 Pozri POPÉLY, Á: *A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944–1993)*, s. 313 (viď pozn. 21). Karácsony bol ministrom do roku 1983, kedy ho vystriedal Kazimír Nagy, predseda Okresného národného výboru v Komárne.

rokov, po zavedení nových hospodárskych mechanizmov trpelo viacero klasických priemyselných odvetví, napríklad textilný priemysel, hlbokým nedostatkom pracovných síl. Na podnet riaditeľa továrne na výrobu ľanu v Komárome sa v apríli 1970 uskutočnili dvojstranné rokovania v záujme uzavretia medzinárodnej zmluvy o pracovných silách (okresný tajomník KSČ v Komárne Július Varga a riaditeľ György Szendrői sa prvýkrát stretli na recepcii 4. apríla), ktorú 11. apríla 1970 podpísali maďarské a slovenské ministerstvá práce.⁶⁰ V súvislosti s prácou v zahraničí bol vtedy k dispozícii len jeden príklad: zmluva medzi Maďarskom a Nemeckou demokratickou republikou z 26. mája 1967. Maďari pracujúci v NDR so zmluvou na dobu určitú (v roku 1969 ich bolo približne trinásťtisíc) však boli skutoční „hostujúci pracovníci“: nechodili za prácou (ich zmluva bola viazaná na dva až tri roky, domov prichádzali len na Vianoce a v lete), bývali oddelene od svojich nemeckých kolegov v ubytovniach a výplatu dostávali v markách.⁶¹

V prípade Komáromu bolo novinkou, že cudzí štátny príslušník prijal zamestnanie s pravidelným každodenným dochádzaním do Maďarska. Okrem organizácie kyvadlovej dopravy, ktorú zabezpečovali autobusy Československej autobusovej dopravy, bolo potrebné umožniť, aby robotníčky (hlavne ženy vo veku šestnásť až tridsať rokov) disponovali počas pracovného času hraničnou priepustkou, ako aj to, aby mohli v Maďarsku za forinty a bez cla nakupovať potraviny. V zmysle dohody ministrov sa riadili maďarským zákonníkom práce, štyridsať percent platu im vyplácali vo forintoch a šesťdesiat percent v korunách. Maďarská strana uznala československé štátne sviatky ako platené sviatky a robotníci zostali členmi Komunistickej strany Slovenska, ale mohli byť tiež členmi odborovej organizácie maďarskej továrne. Napriek tomu, že väčšina uchádzačov o prácu za hranicou bola maďarskej národnosti a maďarčina bola ich materinským jazykom, na ich „kultúrnu“ integráciu bol vypracovaný osobitný plán opatrení. Zo záujemcov z Komárna a jeho okolia prijali napokon v továrni na spracovanie ľanu v sesterskom meste päťdesiattri žien, v roku 1971 už ich tam pracovalo stoosemdesiatpäť.⁶² Pokus sa teda úspešne podaril a vytvoril akúsi tradíciu v meste: do roku 1989 z tisíc až tisícdvesto robotníčok dochádzalo zo Slovenska stopäťdesiat až dvesto.⁶³ Len v sedemdesiatych rokoch

60 Podrobné správy o rokovaní podal menovaný riaditeľ podniku: SZENDRŐI, György: *Szlovák-magyar munkaerő kooperáció létrejötte és másfele tapasztalatai a komáromi lenfonógyárban: Tanulmány, eredeti dokumentumok alapján. 1972 január* [Slovensko-maďarská spolupráca pri výmene pracovných síl a jej skúsenosti v továrni na výrobu ľanovej priadze v Komárome: Štúdiá na základe originálnych dokumentov. Január 1972]. Komárom, Komáromi Nyomda 1972.

61 O maďarsko-východonemeckej zmluve a o postavení maďarskej mládeže pracujúcej v NDR pozri analýzy Rádia Slobodná Európa (*Open Society Archive*, Budapešť, box 25, folder 6, report 1, Hungary/31, 22.12.1970).

62 SZENDRŐI, G.: *Szlovák-magyar munkaerő kooperáció...*, s. 12–15.

63 V súčasnosti pracuje v tejto továrni na výrobu ľanu, zamestnávajúcej 250 ľudí, viac komárňanských žien (podľa informácie Nemes Andrásné autorovi z 24.6.2008).

pracovalo takmer tisíc ľudí z Komárna dlhšiu či kratšiu dobu v Maďarsku. Boli takí, čo mali príbuzných v Komárome, ale väčšinu mladých žien vábila túžba po nezávislosti a pomerne dobré platové podmienky. Slovenské robotníčky, ktoré poznali pohraničníkov a colníkov, len zriedka kontrolovali pri cestách do Maďarska: vtedy prinášali do Komáromu banány, pomaranče a ryžu. Opačným smerom bola však kontrola prísnejšia, a teda na pašovanie tovaru sa odvážil málokto.⁶⁴

Povzbudení pozitívnym prijatím dohody o pracovných silách, začali na jeseň roku 1970 obe miestne stranice vedenia rokovať aj o hostujúcich robotníkoch z Maďarska určených na zamestnanie v komárňanských lodeniciach. Slovenské lodenice v Komárne boli najväčším zamestnávateľom regiónu, v sedemdesiatych rokoch v nich robilo viac ako päťtisíc ľudí. Kyvadlovú dopravu tridsiatich piatich až štyridsiatich maďarských robotníkov disponujúcich hraničnou priepustkou zabezpečovala tiež československá strana, výplatu dostávali sčasti vo forintoch a sčasti v korunách. V pokuse rozbehnutom v roku 1971 však bolo viac politického zámeru (bolo treba opätovať

Maďarský cestovný pas jedného z robotníkov zamestnaných v slovenskom pohraničí. Tieto „červené“ pasy sa vydávali od roku 1972 s platnosťou na tri roky (foto z Archívu župnej samosprávy Komárom-Ostrihom v Komárome)

64 Podľa jednej správy Štátnej bezpečnosti z roku 1977 však československá colná správa vykonávala kontroly len podľa náľady. Správa to vysvetľuje korupciou colníkov: „Stáva sa, že nedovolia previesť ani pol kila ryže, no na strane druhej dovoľia, hlavne svojim známym, alebo tým, čo im dajú dary v nejakej podobe, preniesť väčšie množstvo automobilových súčiastok. Správanie sa československých colných úradníkov pôsobilo rušivo na prácu maďarskej colnej kontroly, čo zanedlho vyvolalo spätnú reakciu, keď [maďarskí colníci] rozhodne odmietli priaznivú colnú kontrolu, resp. žiadosti [československých kolegov] nevyhoveli. V dôsledku toho si [československí colníci] vybrali inú cestu. Ak chceli zabezpečiť voľný priechod tovaru, využívali vlastné vozidlá. Manipulačné praktiky členov československej colnej kontroly prehliada aj vedúci colnej správy Árendás, nakoľko aj on pravidelne dostáva a prijíma dary. Je možné pozorovať, že jeden začínajúci [československý] colník si kúpi v priebehu roku – dvoch auto, staví dom, hoci jeho plat je len vo výške 1600 korún.“ (ÁBTL, 3.1.2, M-41473, 43–44.)

iniciativu z Komáromu) ako hospodárskej racionality.⁶⁵ Hlboký úpadok výroby v rokoch 1968 a 1969 v továrni na výrobu ľanu bol spôsobený nedostatkom pracovných síl, ale Slovenské lodenice Komárno (skôr Lodenice Gábora Steinera, nesúce meno komárňanského komunistického vodcu), ako aj podnik Hydrostav, ktorý sa staral o údržbu, mali veľa sovietskych objednávok a ponúkal sa im dostatok pracovných síl zo Slovenska. Práca v lodeniciach bola platovo lákavá, ale neraz znamenala ťažkú skúšku: tým je možné vysvetliť silnú fluktuáciu pracovných síl získaných náborom z okolia Komáromu. Na začiatku sedemdesiatych rokov bola mzda odborne vzdelaného robotníka tri až tri a pol tisíc forintov, okolo roku 1980 už bola o tisíc forintov vyššia. Lodenice fungovali ako skutočný socialistický veľkopodnik: pracovali v jednej zmene, od rána do štvrtej poobede, večer a cez víkend nemusel nik ísť pracovať. Spoločenský štatút a uznanie „hostujúcich robotníkov“ však začiatkom osemdesiatych rokov poklesli: nakoľko mnohí z nich boli bezdetní, osobitne ich postihovala vysoká daň pre slobodných v Československu a viedla k mnohým pracovnoprávnym konfliktom. V roku 1982 napokon zamestnávateľ oznámil šestnástim robotníkom z Maďarska, že kvôli hospodárskej recesii zrušia autobusovú linku zabezpečujúcu ich kyvadlovú dopravu. Týmto opatrením sa prakticky skončila aj spolupráca medzi sesterskými mestami v oblasti využitia pracovných síl.⁶⁶

Sedemdesiate roky znamenali zlatý vek cezhraničnej spolupráce založenej na princípoch „internacionalizmu“. V tomto období sa v oboch mestách objavili noví a voči obojstrannej spolupráci otvorenejší činitelia. Pre nich znamenala hranica nielen traumatickú spomienku, premáhané príkoria, ale aj fakt hodný využitia. Od 1. januára 1972 boli v Maďarsku zrušené cestovné doložky a namiesto nich zaviedli „červené“ cestovné pasy, platné v socialistických štátoch.⁶⁷ Občania Maďarska mohli prekročiť hranice teoreticky bez obmedzenia, no – nakoľko do jedného cestovného pasu sa zmestilo najviac päť registrácií o súkromných vycestovaniach a päť o služobných – naďalej zostala významným privilegiom „stála hraničná priepustka“, ktorej držiteľmi mohli byť štátni riadiaci pracovníci (predseda okresného a mestského výboru, tajomník mestskej rady), stranícki vodcovia (prvý tajomník Maďarskej socialistickej strany pracujúcich a vedúci oddelení jej ústredného výboru), ekonomickí odborníci a ďalší úradníci (ako predseda Športového výboru (*Sportbizottság*), predseda Výboru národnej obrany, zmocnenec Červeného kríža). Tento doklad znamenal prestíž a neformálnu moc pre tých, ktorí boli v stálom styku s orgánmi za hranicami. Paralelne s tým vzrástol význam tých, čo dobre poznali

65 Výborná dokumentácia o záležitostiach robotníkov v lodeniciach je uložená v KEMÖKF, 736–737, f. Komáromi Városi Tanács VB Terv- és Munkaügyi osztály iratai – Komáromi Hajógyári ügylek 1971–1982 [Oddelenie plánovania a práce Mestskej rady Komáromu – Veci lodeníc v Komárne 1971–1982].

66 Podľa vyjadrenia vtedajšej hlavnej referentky pracovnoprávných otázok komárňanských lodeníc Cseke Csabáné autorovi z 11.2.2008.

67 BENCsik, P. – NAGY, G.: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*, s. 74 (viď pozn. 16).

pomery za hranicami, vedeli po slovensky a pomáhali ako tlmočníci pri styku straníckych vodcov počas stále viac ritualizovaných spoločných osláv, ktoré však napomohli aj mnohým neformálnym vzťahom (raz za rok sa uskutočnili štyri takéto podujatia: 4. apríla sa pripomínalo oslobodenie Maďarska, 9. mája oslobodenie Československa, 29. augusta vypuknutie Slovenského národného povstania a 7. novembra na oboch stranách Veľká októbrová socialistická revolúcia).

Alžbetin most cez Dunaj tvoril hlavnú spojnicu medzi slovenským Komáromom a maďarským Komáromom

Pri obnovení vzťahov sesterských miest, narušených udalosťami roku 1968, zohrali kľúčovú rolu spoločné kultúrne a športové podujatia. Z nich najúspešnejším bol Beh oslobodenia Komárno–Komárom, organizovaný na výročie oslobodenia od roku 1975 podľa vzoru cyklotúry Berlín–Varšava.⁶⁸ Autorom myšlienky bol Gyula Herczeg, vedúci Športového zväzu (*Sportszövetség*), ktorý vďaka stálej hraničnej priepustke často navštevoval Komárno a so závisťou obdivoval organizáciu československých spartakiád a štátne športové dni. Za účinnej pomoci Istvána Jóniho, predsedu Maďarského telovýchovného klubu (ktorý sa stal napokon hlavným sponzorom súťaže), sa mu podarilo získať podporu Kultúrneho výboru Maďarskej socialistickej strany pracujúcich a zabezpečiť aj podporu opatrnejších bratislavských úradov. Symbolický obsah tejto súťaže, organizovanej dvakrát do roka, dávala skutočnosť, že sa konala na výročie oslobodenia oboch krajín: 4. apríla bežali účastníci z Komárna do Komároumu a 9. mája zas opačným smerom. Nakoľko sa do povestnej súťaže prihlásilo každoročne niekoľko tisíc bežcov, hranice boli počas akcie niekoľko hodín uzavreté. Bežci ich ale mohli voľne prekročiť, pretože ich údaje a doklady boli vopred zahlásené príslušným úradom.⁶⁹

V strednom období Kádárovho režimu sa zdalo, že Komárom našlo cestu ku Komárnu bez toho, že by to vyvolalo väčšie napätie medzi oboma štátmi. Dôraz na „internacionalizmus“ v oficiálnych vzťahoch, ku ktorému prispievala zvýšená prítomnosť sovietskych vojsk v oboch mestách, spôsobil, že vzájomné styky a stretnutia nadobudli rituálnej podoby a vzťahy sesterských miest sa stali nepresvedčivými, no zároveň nevyhnutnými. Pre obyvateľstvo, ktoré sa rutinovane pohybovalo v ére

68 Súťaž organizujú v súčasnosti pod názvom „Medzinárodný pouličný beh Komárno–Komárom“.

69 Za informáciu ďakujem Sándorovi Mikolasekovi a Istvánovi Horváthovi.

spotrebného socializmu, zas boli k dispozícii rozširujúce sa možnosti cestovného ruchu v podobe rodinných návštev, nákupného turizmu, víkendových výletov. V sedemdesiatych rokoch podnikali niektorí návštevníci zo sesterského mesta aj odvážnejšie pokusy: prostredníctvom námorníkov (najmä z Juhoslávie), ktorí sa vyskytli v komárňanskom prístave, pašovali vo veľkom cigarety a alkohol alebo s pomocou závozníkov pracujúcich na železničnej stanici v Komárome kupovali pašovaný tovar.⁷⁰ Výmena tovaru vyvinutá z návštev príbuzných sa v tomto období zmenila na ilegálny, stále lepšie zorganizovaný trh fungujúci na medzinárodnom základe a so serióznou podporou úradov.

Postupujúca liberalizácia režimu v Maďarsku však nešla ruka v ruku so skutočným zjemňovaním hraníc. Vzťahy miestneho štátneho a straníckeho vedenia z oboch strán hranice boli nevyhnutne zaťažené aj formálnymi prvkami; hoci sa títo funkcionári dobre poznali a účastnili sa spoločných výletov, posedení, poľovačiek a podobne, nemožno tieto vzťahy nazvať dôvernými. Navyše do ich kompetencie nespádalo vypracovanie konkrétnych plánov spolupráce, či už v oblasti kultúry, hospodárstva či dopravy. Divadlo v Komárne, účinkujúce v maďarskom jazyku, nedostalo ani raz povolenie na hosťujúce predstavenie v Komárome, nakoľko úrady sa obávali maďarských nacionalistických prejavov.

Medzitým sesterské mestá, žijúce svoj paralelný život, postupovali ďalej na ceste rozdielného vývoja, začínajúcej roku 1919 a zrýchlenej po roku 1945. Na maďarskej strane toto vnímali ako zdedené nutné zlo „fašistickej minulosti“, na slovenskej strane to však v duchu afirmácie vlastného národa naopak vítali ako pozitívny fakt.⁷¹

V roku 1982 na maďarský podnet v Prahe podpísali dohodu o povinnej minimálnej zámene valút, v zmysle ktorej mohli občania oboch štátov ako individuálni turisti cestovať do druhej krajiny len vtedy, ak disponovali stanoveným množstvom forintov alebo korún, zakúpeným v zmenárňach vo vlastnom štáte.⁷² To prinieslo do budúcnosti ťažkosti. V dôsledku vyčerpania zásob forintov napríklad Československo 28. októbra 1985 pozastavilo do konca roka všetky individuálne cesty do Maďarska.⁷³ Cudzinecký ruch, ktorý v sedemdesiatych rokoch neustále vzrastal, začal stagnovať a neskôr vo veľkej miere klesal. Za symbolické možno považovať, že Ko-

70 Tento jav si všimlo aj oddelenie pre boj s hospodárskou kriminalitou Župného hlavného policajného riaditeľstva v Komárome a vybudovalo sieť agentov na jeho prešetrovanie (ÁBTL, 3.1.2, M-41473, spis „Kékduna“). O pašeráckej činnosti dlhodobu prebiehajúcej na železničnej stanici Máv v Komárome za spolupráce s občanmi Československa podal 1. krajskému policajnému veliteľstvu správu na začiatku roku 1980 agent „Marosi“ (tamže, M-42100).

71 Podľa Juraja Marušiaka možno datovať na začiatok 70. rokov odklon od menšinovej politiky deklarovanej po roku 1968 (MARUŠIAK, J.: A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben, s. 55 – viď pozn. 58).

72 Pozri POPÉLY, Á: A csehszlovákiai magyarok történeti kronológiája (1944–1993), s. 378 (viď pozn. 22).

73 Tamže, s. 400.

márom v roku 1983 získalo od maďarského ministerstva vnútra titul „pohraničného mesta“ za poskytnutie civilnej pomoci „v boji s ilegálnym prekročením hraníc“. V tomto období však vzťahy oboch socialistických štátov a (v menšom meradle) obyvateľov sesterských miest trápili nové problémy: vodné dielo Gabčíkovo-Nagy-maros a stále surovejší postup úradov voči maďarskej menšine na Slovensku. S tým si však nedokázal Kádárov režim, ktorý sa stal obeťou paradigmy „socialistického internacionalizmu“ a upadajúceho spotrebného socializmu, poradiť ani na miestnej, ani na štátnej úrovni.

Z maďarčiny preložila Eva Kossarová